

BADIYIY ADABIYOTDA OBRAZ POETIKASINING NAZARIY- METODOLOGIK ASOSLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19674244>

Makhmudov Islombek Muhiddin o'g'li

Teacher of Kokand University of Andijan Branch

Islombek0326@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada badiiy adabiyotda obraz poetikasining nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda obraz tushunchasining estetik mohiyati, uning badiiy matn tuzilishidagi o'рни hamda mazmuniy va shakliy qatlamlar bilan aloqasi yoritiladi. Nazariy-tavsifiy, qiyosiy-tipologik, struktur-semiotik, hermenevtik va poetik tahlil metodlari asosida obrazning ko'p qatlamli tabiati ochib berildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, obraz badiiy asarning g'oyaviy-estetik markazi bo'lib, muallif dunyoqarashi, davr ruhi va milliy badiiy tafakkurning mujassam ko'rinishini ifodalaydi.

Kalit so'zlar

obraz, poetika, badiiy matn, estetik kategoriya, metodologiya, ramz, personaj, detal, hermenevtika, struktur-semiotika.

Аннотация

В статье анализируются теоретико-методологические основы поэтики образа в художественной литературе. Освещаются эстетическая сущность художественного образа, его роль в структуре текста, а также связь с содержательными и формальными уровнями произведения. На основе теоретико-описательного, сравнительно-типологического, структурно-семиотического, герменевтического и поэтического методов раскрывается многослойная природа образа. Установлено, что образ выступает идейно-эстетическим центром произведения и выражает авторское мировоззрение, дух эпохи и национальное художественное мышление.

Ключевые слова

образ, поэтика, художественный текст, эстетическая категория, методология, символ, персонаж, деталь, герменевтика, структурная семиотика.

Abstract

This article examines the theoretical and methodological foundations of image poetics in fiction. It clarifies the aesthetic nature of the literary image, its role in the structure of the artistic text, and its connection with both content and form. The study employs descriptive-theoretical, comparative-typological, structural-semiotic, hermeneutic, and poetic analysis methods to reveal the multilayered nature of the image. The findings show that the image functions as the ideological and aesthetic center of a literary work and embodies the author's worldview, the spirit of the age, and national artistic consciousness.

Keywords

image, poetics, literary text, aesthetic category, methodology, symbol, character, detail, hermeneutics, structural semiotics.

Kirish (Introduction)

Badiiy adabiyot voqelikni bevosita emas, balki san'atkor tafakkuri qayta ishlagan obrazlar orqali aks ettiradi. Shu sababli obraz adabiyotning markaziy estetik kategoriyalaridan biri sifatida talqin qilinadi. Aristotelning mimesis haqidagi qarashlarida ham badiiy ifodaning asosida borliqni qayta yaratish tamoyili yotadi [1]. Keyingi davrlarda ushbu tamoyil kengayib, obraz masalasi faqat aks ettirish muammosi doirasida emas, balki badiiy mazmun, uslub, kompozitsiya va o'quvchi qabuliga daxldor murakkab hodisa sifatida ko'rila boshlandi.

Obraz tushunchasi ko'pincha personaj bilan tenglashtirib yuboriladi, holbuki badiiy matnda peyzaj, makon, vaqt, detal, ramz, ichki monolog va muallif nutqi ham obrazlilikning tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Demak, obraz poetikasi bitta unsur emas, balki asardagi tasviriy vositalar, ma'no qatlamlari va kompozitsion aloqalar majmui bilan bog'liq tizimli hodisadir [2]. Shu nuqtai nazardan obraz poetikasini o'rganish badiiy matnning ichki mexanizmlarini ochishga yordam beradi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda obraz masalasiga turli ilmiy maktablar turlicha yondashadi. Formal maktab obrazning qurilish usullariga va badiiy vositalarning funksiyasiga e'tibor qaratgan bo'lsa, struktur-semiotik yondashuv matnni belgilar tizimi sifatida talqin qiladi [3]. Hermenevtik qarash esa obraz ma'nosining qat'iy emasligi, uning tarixiy, madaniy va individual talqinlar orqali yangidan ochilishini ta'kidlaydi [4]. Shu bois obraz poetikasini bir metod bilan emas, balki integrativ yondashuv asosida tahlil qilish ilmiy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Mazkur maqolaning maqsadi badiiy adabiyotda obraz poetikasining nazariy-metodologik asoslarini aniqlash va obrazni o'rganishda samarali bo'lgan ilmiy yondashuvlarni tizimlashtirishdan iborat. Ushbu maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi: obraz tushunchasining nazariy mohiyatini izohlash; obraz poetikasiga doir asosiy metodologik yondashuvlarni tasniflash; obrazning badiiy matndagi funksiyalarini ko'rsatish; an'anaviy va zamonaviy qarashlar o'rtasidagi uzviylik hamda farqlarni ochib berish.

Metodlar (Methods)

Tadqiqotda, avvalo, nazariy-tavsifiy metod qo'llanildi. Ushbu metod yordamida obraz, poetika, tip, ramz, detal, badiiy umumlashtirish kabi tayanch tushunchalar ilmiy manbalar asosida izohlandi. Nazariy umumlashtirish jarayoni obraz masalasining adabiyotshunoslikdagi tarixiy shakllanishini va unga berilgan turli ta'riflarni solishtirishga imkon berdi.

Qiyosiy-tipologik metod esa klassik poetika, rus formalizmi, struktur-semiotika va zamonaviy interpretatsion yondashuvlar doirasidagi nazariy qarashlarni o'zaro taqqoslash uchun xizmat qildi. Bu usul yordamida obrazning faqat tasvir natijasi emas, balki ijtimoiy-tarixiy, madaniy va estetik tajribani mujassamlashtiruvchi ko'p qatlamli kategoriya ekanligi aniqlashtirildi [5].

Struktur-semiotik metod asosida obraz matn ichidagi alohida unsur emas, balki boshqa unsurlar bilan aloqada yashovchi belgilar tizimi sifatida o'rganildi. Bu yondashuv makon, vaqt, motiv, detal va ramzning obraz yaratishdagi vazifasini ochib berishda ayniqsa muhim bo'ldi [3].

Hermenevtik metod badiiy obrazning talqin xususiyatini aniqlashda qo'llanildi. Mazkur metodga ko'ra, obrazning ma'nosi matnda tayyor holda berilmaydi; u muallif niyati, matn konteksti va o'quvchi tajribasi o'zaro tutashgan nuqtada shakllanadi [4]. Shuningdek, poetik tahlil usuli yordamida portret, peyzaj, metafora, ichki monolog, badiiy detal va kompozitsion kontrast kabi vositalarning obraz yaratishdagi amaliy roli ko'rsatildi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari obrazning badiiy asarda bir vaqtning o'zida bir necha vazifani bajarishini ko'rsatdi. Birinchidan, obraz voqelikni estetik jihatdan qayta yaratadi. U hayotning oddiy nusxasi emas, balki muallif tanlovi, bahosi va tasavvuridan o'tgan san'at hodisasidir. Shu bois badiiy obrazda individuallik va umumlashma, konkretlik va ramziylik bir paytda namoyon bo'ladi [6].

Ikkinchidan, obraz poetikasi asarning g'oyaviy markazini tashkil qiladi. Asarda ilgari surilgan fikr va muallif estetik pozitsiyasi ko'pincha to'g'ridan to'g'ri bayon qilinmaydi; ular obrazlar tizimi orqali ifodalanadi. Bunda personajlar,

makon, predmetlar olami va hatto rang ham ma'no tashuvchi poetik birlikka aylanadi. Demak, obraz poetikasi asarning semantik karkasini shakllantiradi.

Uchinchidan, obrazning shakllanishida badiiy detal alohida o'rin egallashi aniqlandi. Kichik detal ko'pincha personajning ruhiy holatini, davr kayfiyatini yoki muallif bahosini ixcham va ta'sirchan ifodalab beradi. Shu ma'noda detal obraz poetikasining mikroelementi bo'lib, katta mazmuni kichik shaklda jamlaydi [7].

To'rtinchidan, obrazning quyidagi asosiy funksiyalari belgilandi: representativ funksiya – voqelikni badiiy aks ettirish; baholovchi funksiya – muallifning estetik va axloqiy munosabatini ifodalash; kommunikativ funksiya – muallif va o'quvchi o'rtasida ma'no almashinuvini ta'minlash; ramziy funksiya – konkret tasvirni umumlashgan falsafiy mazmunga ko'tarish. Shu jihatdan obraz matnning ham mazmuniy, ham kommunikativ markazi sifatida namoyon bo'ladi.

Beshinchidan, tadqiqot obrazni faqat statik birlik sifatida emas, balki dinamik hodisa sifatida ko'rish lozimligini ko'rsatdi. Bir obraz turli davrlarda, turli madaniy muhitlarda va turli o'quvchilar tomonidan turlicha talqin qilinishi mumkin. Bu esa obraz poetikasining interpretativ salohiyati yuqori ekanini tasdiqlaydi [8].

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar klassik va zamonaviy adabiyotshunoslik o'rtasida muayyan metodologik uzviylik borligini ko'rsatadi. Klassik poetikada obraz ko'proq hayotning estetik in'ikosi sifatida talqin etilgan bo'lsa, keyingi ilmiy maktablar uning matn ichidagi vazifasi, semiotik tabiatini va o'quvchi idrokidagi qayta tiklanish jarayonini chuqurlashtirdi. Bu esa obrazni bir yoqlama emas, balki ko'p qirrali hodisa sifatida ko'rish zarurligini isbotlaydi.

Formal va struktur yondashuvlarning afzalligi shundaki, ular obrazning qurilish tamoyillarini aniq ko'rsatib beradi: motivlar takrori, kompozitsion simmetriya, kontrast, detal, til birliklari va ramzlar tizimi obrazning ichki mexanizmini tushunishga yordam beradi [3; 5]. Biroq faqat struktur tahlil bilan cheklanib qolish obrazning ruhiy-estetik ta'sirini to'liq ochib bera olmaydi. Shu nuqtada hermenevtik metod va madaniy yondashuv zarur bo'ladi.

Hermenevtik tahlil obrazni tirik ma'no maydoni sifatida anglatadi. O'quvchi matnni qabul qilish jarayonida obrazga yangi ma'no yuklaydi, uni o'z zamoni, tajribasi va dunyoqarashi bilan boyitadi. Demak, obraz poetikasi faqat matnning ichki tuzilishi emas, balki qabul va talqin madaniyati bilan ham bog'liq [4].

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat aniqlandi: obraz poetikasi milliy estetik tafakkur bilan chambarchas bog'liq. Har bir adabiy an'ana obraz yaratishda o'ziga xos tamoyillarga ega bo'ladi. Ayrim adabiyotlarda individual ruhiy kechinma markazga chiqsa, boshqalarida ijtimoiy mas'uliyat, tarixiy xotira yoki

kollektiv ong yetakchi o'rin tutadi. Shu bois obrazni nazariy jihatdan o'rganish bilan birga, uni milliy-madaniy kontekstda tahlil qilish ham muhimdir.

Shunday qilib, maqola natijalari obraz poetikasini tahlil etishda integrativ metodologiya eng maqbul yo'l ekanini ko'rsatadi. Nazariy, struktur, semiotik va hermenevtik yondashuvlarning uyg'unligi badiiy asarni chuqurroq anglash, obrazning estetik hamda ma'noviy salohiyatini kengroq ochish imkonini beradi.

Xulosa (Conclusion)

Tadqiqot natijasida badiiy adabiyotda obraz poetikasi murakkab, ko'p qatlamli va dinamik ilmiy-estetik hodisa ekani aniqlandi. Obraz voqelikning oddiy tasviri emas, balki muallif dunyoqarashi, estetik pozitsiyasi va badiiy mahorati orqali qayta yaratilgan san'at shaklidir.

Maqolada obrazni o'rganishda nazariy-tavsifiy, qiyosiy-tipologik, struktur-semiotik, hermenevtik va poetik tahlil metodlarining uyg'un qo'llanishi samarali ekanligi asoslandi. Har bir metod obrazning ma'lum bir qatlamini yoritadi, ularning birgalikdagi qo'llanilishi esa yanada to'liq ilmiy natija beradi.

Shuningdek, obraz poetikasining reprezentativ, baholovchi, kommunikativ va ramziy funksiyalari belgilandi. Obraz faqat personaj bilan cheklanmasligi, balki makon, vaqt, detal, ramz va muallif pozitsiyasida ham namoyon bo'lishi ko'rsatildi.

Kelgusida ushbu mavzuni muayyan yozuvchi ijodi, alohida janr yoki milliy adabiyot namunalari kesimida davom ettirish obraz poetikasining amaliy imkoniyatlarini yanada teranroq ochishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Aristotel. Poetika / tarj. M. Mahmudov. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011. - 160 b.
2. Abrams M.H., Harpham G.G. A Glossary of Literary Terms. - 11th ed. - Boston: Cengage Learning, 2015. - 432 p.
3. Lotman Yu.M. Struktura khudozhestvennogo teksta. - Moskva: Iskusstvo, 1970. - 384 s.
4. Eco U. Interpretation and Overinterpretation. - Cambridge: Cambridge University Press, 1992. - 166 p.
5. Tynyanov Yu.N. Poetika. Istoriya literatury. Kino. - Moskva: Nauka, 1977. - 574 s.
6. Bakhtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva. - Moskva: Iskusstvo, 1979. - 424 s.

7. Vinogradov V.V. O teorii khudozhestvennoy rechi. – Moskva: Vysshaya shkola, 1971. – 240 s.
8. Eagleton T. Literary Theory: An Introduction. – 2nd ed. – Oxford: Blackwell, 1996. – 248 p.
9. Wellek R., Warren A. Theory of Literature. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1949. – 403 p.
10. Rimmon-Kenan S. Narrative Fiction: Contemporary Poetics. – 2nd ed. – London: Routledge, 2002. – 196 p.